

Його глибині практикували щорічний поглиблюючий процес, коли плуг захоплював свіжу, невиснажену землю.

Отже, глибина оранки залежала від ряду факторів: характеру ґрунтів, товщини родючого шару, міри розораності ланів, можливостей тягла, культур тощо. Під цукрові буряки орали якнайглибше (від 7 до 9 вершків). Під деякі інші культури, зокрема просо, – навпаки – мілко, до 3-х вершків. (вершок дорівнює 4,5 см)¹³.

Для одержання високих врожаїв важливим є вибір найбільш придатних термінів для висівання тих чи інших культур. На основі багатовікового досвіду українці створили ґрунтовий сільськогосподарський календар. Озиме жито в Україні висівали не пізніше вересня. Цієї традиції дотримувалися й подоляни. Вересень у народі називали “житосієм”, оскільки у цьому місяці сіяли жито.

Весняну сівбу на Поділлі розпочинали на „теплого Олексія” – 30 березня. Найпершим сіяли овес і ячмінь. Селяни вважали, що ці культури особливо чутливо реагують на наявність у ґрунті вологи, стійкі при низьких температурах, і тому рання сівба дає найбільші врожаї. Про це йдеться і в народних прислів'ях: “Кидай мене в грязь, то будеш як князь”, “Топчи мене в болото, то буду як золото”¹⁴.

Після ячменю й вівса висівали пшеницю, горох, яре жито та інші культури. Найпізніше сіяли гречку. Українські селяни були добре обізнані з властивостями цієї культури, її ніжністю, чутливістю до змін погоди, заморозків тощо. Гречку сіяли на початку червня, а збирали на початку вересня. Однією з примет, якою визначали пору сівби гречки, був період появи густого листя на дубі.

У циклі землеробських робіт значне місце відводилося доглядові за рослинами під час їх вегетації. При цьому, якщо сівба була справою чоловіків, то прополкуванням, доглядом за посівами переважно займалися жінки. Просо пололи у фазі кушення, пшеницю, овес, ячмінь – перший раз після виходу рослин у трубку. Городні культури – картоплю, буряки, кукурудзу, моркву, тютюн – пололи („сапали”) сапами, розпушуючи верхній шар ґрунту, що допомагало знешкоджувати бур'яни.

Таким чином, Поділля як територіально значний сільськогосподарський регіон України має давні традиції землеробської культури, що виокремлюється певними особливостями і відмінностями. Заслуговує на подальше, більш ґрунтовне вивчення технологія обробітку ґрунту, землеробська техніка (знаряддя праці), агротехнічні знання, сільськогосподарський календар, обряди і звичаї, пов'язані з сільськогосподарськими роботами.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Горленко В.Ф., Бойко І.Д., Куницький О.С. Народна землеробська техніка українців. – К., 1971;
2. Павлюк С.П. Традиційне хліборобство України: агротехнічний аспект. – К., 1991; 3. Наулко В.І. Культура і побут населення України. – К., 1993; 4. Макарич С.А. Етнографія України. – Львів, 1994; 5. Кисельов М. Феномен землеробства в Українському світі // Генеза. – 1995. – №1. – С.59-65; 6. Горленко В.Ф. Господарська діяльність. Землеробство. Знаряддя праці. Поділля. – К., 1994; 7. Мельник Е.М. Трудові свята та обряди хліборобів Поділля : Науковий збірник. – Кам'нець-Подільський, 1992. – С.71-72; 8. Творун С.О. Весняні аграрні звичаї та обряди українців Поділля // Народна творчість та етнографія. – 1991. – №3 – С.29-34;
9. Культура і побут населення України. За ред. В.І. Наулка. – К., 1993. – С.60; 10. Горленко В.Ф. З традиційного землеробського досвіду українського селянства // Народна творчість та етнографія. – 1987. – №6. – С.44; 11. Павлюк С.П. Етнографічні аспекти традиційної технології обробітку ґрунту на Україні // Народна творчість та етнографія. – 1989. – №6. – С.26; 12. Журнал Киевского общества сельского хозяйства. – 1893. – №9. – С.137; 13. Горленко В.Ф. З традиційного землеробського досвіду українського селянства // Народна творчість та етнографія. – 1987. – №6. – С.46; 14. Там само. – С.47.

Л.Л. Місінкевич

ВКЛАД ПАРТІЙНО-ДЕРЖАВНИХ СТРУКТУР ХМЕЛЬНИЧЧИНИ В РЕАБІЛІТАЦІЮ ЖЕРТВ ПОЛІТИЧНИХ РЕПРЕСІЙ У 1950-ТІ РР.

В історії розвитку нашого суспільства були такі сторінки, які вимагають пояснень та уточнень, зокрема трагічні події, пов'язані з масовими політичними репресіями 30-х-початку 50-х рр. Реабілітаційні заходи, започатковані в 1953 р., розпочали процес десталінізації радянського

.....
 суспільства, при якому державне керівництво почало відмовлятися від деяких найбільш реакційних підходів, що гальмували розвиток суспільного життя, викриваючи тим самим непослідовність і обмеженість, негативні риси, що мали місце в діяльності КПРС та Сталіна.

Історична правда непідвладна довічному ув'язненню. Сучасний етап формування демократичної держави дає реальну можливість дослідити започаткування процесів демократизації на підставі розсекречених архівних документів ВКП(б), КП(б)У - КПРС та ВУЧК-ГПУ-НКВД-КДБ, виявити т. з. "білі плями" в історії української держави періоду масових політичних репресій та реабілітаційних процесів.

Уперше аналіз діяльності „культу особи" й її наслідків під час формування тоталітарних підходів у суспільних процесах України з'явився в 90-х рр. ХХ ст. Певний вклад у розробку цієї проблематики внесли С. Кульчицький, В. Пристайко, Ю. Данилюк, Ю. Шаповал та М. Панчук. Свої погляди на процеси десталінізації в Україні виклали у наукових розвідках В. Баран та О. Бажан. Регіональний аспект цієї проблеми досліджував О. Уманець. У матеріалах „круглого столу", який відбувся 26 лютого 1996 р. в Інституті історії України НАН України за участю провідних учених НАН України, присвяченого 40-річчю проголошення М. Хрущовим доповіді „Про культ особи та його наслідки" на закритому засіданні ХХ з'їзду КПРС, відображені окремі фрагменти майже не дослідженого періоду вітчизняної історії.

Метою зазначеної статті є висвітлення діяльності партійних організацій, державних установ, правоохоронних органів та трудових колективів Хмельницької області в складних процесах суспільно-політичного життя, які мали місце після смерті Сталіна, під час хрущовської „відлиги". Зазначена тема має свої широкі перспективи, оскільки дозволяє глибоко й всебічно проаналізувати витoki тоталітаризму та розвиток реабілітаційних процесів, становлення радянського судочинства щодо реабілітації жертв політичних репресій.

Смерть Сталіна внесла певні суспільно-політичні зміни в життя країни, які означилися в проявах еволюційних демократичних намагань реформування тоталітарної системи. Першим документом, що засвідчував ці процеси, став Указ Президії Верховної Ради СРСР „Про амністію", який був прийнятий 27 березня 1953 р. Під амністію підпадав майже один мільйон в'язнів, засуджених на термін до 5 років включно. Стаття 2 Указу передбачала звільнення, незалежно від терміну покарання, за посадові та господарські злочини, а також за військові злочини, передбачені Кримінальним Кодексом РРФСР і кодексами інших союзних республік. З місць ув'язнення звільнялися за статтею 3, незалежно від терміну покарання, вагітні жінки та жінки, що мали дітей віком до 10 років; неповнолітні у віці до 18 років; чоловіки старше 55 та жінки старше 50 років, а також засуджені, які страждали важкими невиліковними хворобами. За статтею 4 скорочувався наполовину термін покарання засуджених до позбавлення волі строком більше 5 років¹.

Значна частина амністованих була засуджена на підставі указів 1947 р., які визначали сурові покарання за крадіжки державного та особистого майна, за посадові злочини, самовільне відлучення з роботи. За Указом наполовину скорочувався термін покарання тих, хто був засуджений до позбавлення волі на термін понад п'ять років, проте це не поширювалося на засуджених за контрреволюційні злочини. Амністія вселила надію всім українцям на можливу в майбутньому справедливість щодо незаконно репресованих. Тисячі сімей жили сподіваннями на повернення з ГУЛАГу своїх рідних та близьких. Саме таке позитивне ставлення щодо амністії було викладене в листі ЦК КПРС секретаря ЦК КП України Л.Г. Мельникова від 1 квітня за № 2/68 "Про реагування населення Української РСР на Указ Президії Верховної Ради СРСР про амністію"³.

Оцінка цієї події найбільш характерно сформульована академіком АН УРСР П.М. Першиним, який зазначив, що "Указ про амністію засвідчує про небувалий ріст могутності держави, її піклування про живу людину. Адже багато із засуджених за кримінальні, побутові, службові злочини не можна аж ніяк віднести до невинуватих злочинців. І легше стає на душі, коли відчуваєш, що в багатьох тисяч людей серйозно, до кращого поміняються долі"⁴.

Прийнятий Указ „Про амністію" дав можливість уже в перших числах квітня провести звільнення засуджених. Зокрема, станом на 4 квітня 1953 р. у Віньковецький район із місць позбавлення волі прибуло 174 амністованих громадянина, з них 49 осіб не були працевлаштовані. В Ярмоленецькому районі з 138 амністованих не працевлаштовані лише 8 осіб⁵. Незважаючи на потребу в робочій силі, керівники підприємств та установ під будь-яким приводом відмовляли у працевлаштуванні амністованим, боячись відповідальності за „засміченість", кадрів.

Враховуючи політичну значимість розпочатого заходу, Рада Міністрів УРСР 1 квітня 1953 р. прийняла постанову „Про працевлаштування звільнених за амністією" за № 696 – 57с, в якій

Міністерства й відомства УРСР, виконкоми місцевих рад депутатів трудящих зобов'язувалися вжити дійових заходів щодо працевлаштування звільнених за амністією й, у першу чергу, одиноких вагітних жінок та жінок із малолітніми дітьми та неповнолітніх. Одночасно органам прокуратури республіки пропонувалося встановити дієвий нагляд за виконанням цієї постанови⁶.

Незадовільне виконання Постанови Ради Міністрів СРСР у частині працевлаштування осіб, звільнених за амністією, змусило Раду Міністрів Української РСР 6 червня 1953 р. прийняти постанову „Про усунення недоліків у працевлаштуванні звільнених за амністією громадян" за № 1132-88 цт. Цей документ відзначав серйозні недоліки у працевлаштуванні амністованих майже в усіх областях і містах УРСР. Постанова зобов'язувала міністрів, керівників підприємств та будівельних організацій, трудові колективи, яким була потрібна робоча сила, приймати на роботу звільнених із ув'язнення, створюючи їм необхідні виробничі та житлово-побутові умови⁷.

Враховуючи ці обставини, виконком Хмельницької обласної ради депутатів трудящих 20 червня 1953 р. розглянув питання „Про ліквідацію недоліків у трудовлаштуванні громадян, звільнених за амністією". У рішенні зазначалося, що в зв'язку з Указом Президії Верховної Ради СРСР про амністію „необхідно було закінчити працевлаштування амністованих не пізніше 15 червня цього року", але станом на 14 червня 1953 р. із числа прибулих і зареєстрованих у паспортних столах відділів міліції Меджибіжського району працевлаштовано лише 20 осіб, що складало 20 відсотків, Славутського - 62 особи, або 31,5 відсотка, Берездівського - 41 особа, або 40 відсотків, Кам'янець-Подільського - 140 осіб, або 41,6 відсотка, Сатанівського 79 або 70 відсотків⁸.

Були випадки, коли окремі керівники трудових колективів відмовляли у працевлаштуванні амністованих. Зокрема, виконуючий обов'язки директора Проскурівського „Птахокомбінату" відмовив у прийнятті на роботу колишній працівниці О.Е. Козерській, яка була амністована, мотивуючи тим, що в трудовому колективі всі посади зайняті. Проте в той же час на роботу в комбінат приймалися інші особи. Громадянина С.В. Лазареву, уродженцю м. Проскурова, який після амністії прибув до місця помешкання своєї сім'ї, після триденного оформлення документів щодо працевлаштування в трудові колективи автотранспортної контори та автороти було відмовлено в прийомі на роботу. У Старокостянтинівському районі мав місце випадок безпідставної відмови голови райспоживспілки у прийомі на роботу амністованого громадянина Сковира. Громадянка П.І. Пилипенко із с. Жалобай скаржилася на те, що з вини голови Старокостянтинівського райвиконкому тривалий час не вирішується питання її працевлаштування⁹. За цими фактами органами прокуратури вжито відповідних заходів.

Виконком Хмельницької обласної Ради депутатів трудящих зобов'язав голів виконкомів районних та міських Рад приймати на роботу звільнених за амністією громадян на загальних підставах, передбачених трудовим законодавством. Для осіб, які не мали спеціальності, було організовано навчання за професіями, необхідними виробництву та будівництву в діючій мережі курсової підготовки й шляхом індивідуального та бригадного навчання.

Ці заходи мали позитивні наслідки. Станом на 20 жовтня 1953 р. в міста й райони Хмельницької області прибули 6 580 осіб, звільнених за амністією, переважна більшість з яких – 6 015 осіб – були працевлаштовані. З них 4 880 осіб - у трудових колективах колгоспів, 729 - на підприємствах та 406 осіб працевлаштовано в порядку оргнабору. Амністованим 332 інвалідам відновлена виплата пенсій, з їхнього числа працевлаштовано 272 особи¹⁰.

Необхідно зазначити, що, починаючи з квітня 1953 р., розпочався обережний підхід щодо перегляду справ репресованих у другій половині 1940-х - початку 1950-х рр. До них були віднесені матеріали: "справа лікарів-шкідників," "про обставини вбивства С.М. Міхоелса й покарання винних," "справа про Мінгрельську націоналістичну групу" та ряд інших.

4 квітня 1953 р. Л.П. Берією підписується наказ, який забороняв проводити арешти безневинних громадян, застосовувати при веденні слідства "бузувірські методи допиту": жорстокі побиття арештованих, цілодобове застосування наручників на вивернуті за спиною руки, тривале позбавлення сну, залишення без одягу в холодному карцері. Зокрема, відзначалося, що, "користуючись безпорадністю заарештованих, слідчі-фальсифікатори підсовували їм завчасно сфабриковані зізнання про антирадянську та шпигунсько-терористичну діяльність". Наказом ліквідовувалися в 9 Лефортовській та Внутрішній в'язницях приміщення, які були організовані керівництвом колишнього МДБ СРСР для застосування до арештованих фізичних засобів впливу, а всі знаряддя, за допомогою яких здійснювалися катування, знищувалися¹¹.

Міністерство внутрішніх справ запропонувало обмежити права Особливої наради при МВС СРСР, що мала право, як позасудовий орган, виносити звинувачувальні засоби покарання аж до

розстрілу, виселяти з у Литовської, Латвійської, Естонської РСР і західних областей України учасників національного підпілля. У службовій записці Л.П. Берії рекомендовано переглянути видані за останні роки ЦК ВКП(б), Президією Верховної Ради й Радою Міністрів СРСР укази й постанови, що суперечили радянському кримінальному законодавству і надавали Особливій нараді широкі каральні функції. Безперечно, такі пропозиції мали призвести до перегляду законодавства й судових справ осіб, засуджених Особливою нарадою.

Реабілітаційні заходи дуже повільно наближалися до України. Про це засвідчує каральна практика, яку продовжували репресивні органи в областях республіки. Зокрема Хмельницький обласний суд у 1953 р. прийняв рішення за 24 кримінальними справами до 42 осіб за статтями Кримінального кодексу УРСР, які передбачали кримінальну відповідальність за контрреволюційні злочини. За цими справами 19 осіб засуджено до 25 років позбавлення волі, 23 - до 10 років виправно-трудових таборів¹³.

Започатковані в державі реабілітаційні заходи аж ніяк не впливали на політичні перегони за лідерство у вищих ешелонах влади. Після смерті Сталіна Л.П. Берія сконцентрував у своїх руках реальні сили у вигляді добре відлагодженого механізму КДБ, у зв'язку з чим він ставав надто небезпечним. Ініційовані ним реформи, які стосувалися внутрішньої та зовнішньої політики, не завжди поділяли його однодумці з Президії ЦК КПРС. Він рішуче став втручатися в національну політику держави й у номенклатурний принцип призначення на посади, прагнучи замінити його особистою політичною доцільністю. Буквально перед викриттям він протягом двох годин замінив на Україні майже всіх начальників обласних управлінь МВС, причому всі призначення заступників міністрів і начальників обласних управлінь МВС проводилися без відома партійних комітетів¹⁴.

Обставини, які склалися в країні, за твердженням Хрущова, вимагали ізоляції Л.П. Берії від державної діяльності. 10 липня 1953 р. газета "Правда" подала інформаційне повідомлення про пленум ЦК КПРС, який відбувся 2-7 липня. Згідно з його рішенням Л.П. Берія був виведений зі складу ЦК КПРС та виключений із партії. Текст постанови розсилався у вигляді "закритого листа" ЦК партійним організаціям. У цьому ж номері була видрукувана інформація Президії Верховної Ради СРСР про звільнення Л.П. Берії з посади першого заступника Голови Ради Міністрів СРСР та міністра внутрішніх справ СРСР.

У трудових колективах, партійних організаціях Української РСР проходили мітинги та збори, на яких трудящі негативно оцінювали діяльність Л.П. Берії, його антидержавну політику та вимагали передачі справи до розгляду Верховного Суду. Так, у Хмельницькій області станом на 25 липня 1953 р. було проведено 1667 зборів та мітингів, у яких взяли участь понад 325 тисяч чоловік, ними були схвалені заходи усунення Л.П. Берії з високих державних постів¹⁵. Скажімо, виступаючи на партійних зборах колгоспу „Комунар” Ружичнянського району, ланкова Н.П. Швед заявила: „Члени моєї ланки, усі трудівники господарства обурені тим, що серед нашого народу довгий час потайки здійснював запродацьку справу ворог Берія. Він прагнув зруйнувати щасливе колгоспне життя, але викритий і відданий до суду. Ми ще міцніше повинні згуртуватися навколо ЦК КПРС і Радянського Уряду, посилити свою пильність, домогтися виконання взятих соціалістичних зобов'язань, завершити збирання врожаю, і з честю виконати першу заповідь перед державою”¹⁶.

Аналіз архівних документів дає підстави стверджувати, що в трудових колективах проходило ділове та жваве обговорення державних проблем, звучала конструктивна, відверта критика, яка викривала недоліки в партійній, радянській та господарській роботі. На адресу партійних комітетів надходили пропозиції щодо підняття відповідальності керівників різних рівнів за виконання дорученої справи.

Виступаючи на об'єднаному пленумі обласного та Проскурівського міського комітетів партії, секретар міському Привалов відзначив, що серед серйозних недоліків у роботі міської організації є слабо розвинута критика й самокритика. Він висловив критичну оцінку на адресу обласного комітету партії щодо підбору, розстановки та виховання керівних кадрів, зазначивши при цьому відсутність колегіальності в роботі його бюро¹⁷.

Поряд із проведенням зборів трудящих, у 36 районах і містах Хмельниччини пройшли пленуми райкомів комсомолу з участю в них широкого комсомольського активу. На цих зібраннях були присутніми 1803 членів і кандидатів у члени райкомів комсомолу та 3410 чоловік комсомольського активу. З доповідями про підсумки роботи Пленуму ЦК КПРС про антипартійні дії Берії виступили перші секретарі райкомів і міському партії¹⁸.

Одночасно з цими заходами в містах і районах області проводилася масово-політична робота ідеологічними працівниками партійних організацій. Наприклад, силами агітколективу

.....
парторганізації колгоспу ім. Кірова Городоцького району за два тижні проведено 122 бесіди в трудових колективах та прочитано 7 лекцій¹⁹.

Трудові колективи рішуче засуджували беріївський підхід щодо розстановки кадрів за принципом особистої доцільності. Саме за таким принципом був направлений Міністром внутрішніх справ УРСР його помічник Мешик, а заступником міністра товариш по Грузії Мільштейн, якого в 1946 р. звільнили із правоохоронних органів. Такі кадрові перестановки призвели до тероризування апаратів обласних управлінь внутрішніх справ²⁰.

Порушення соціалістичної законності підтверджувалося великою кількістю скарг про незаконне засудження за контрреволюційні злочини, які надходили від засуджених та їхніх родичів. Лише з серпня 1953 р. до 1 березня 1954 р. в Прокуратуру СРСР надійшло 78 982 скарги. За кожною із цих скарг стояли скалічені долі не тільки окремих людей, але й сімей та цілих родин.

Поряд зі скаргами про беззаконня в діях державного карально-репресивного апарату надходили листи з пропозиціями про створення спеціальної комісії, яка займалася б питаннями перегляду кримінальних справ осіб засуджених за політичними мотивами. Зокрема Г.І. Петровський, родичі якого були репресовані, у листі на ім'я Г.М. Маленкова писав: "Зважаючи на те, що виявлено чимало зрадницьких і провокаційних справ щодо партії та Батьківщини, вчинених Берією, майже те ж саме свого часу було здійснене і Єжовим, усе це вимагає особливо жорсткого правосуддя й контролю над роботою НКВС та МВС. Очевидно, ці временщики мали надто велику владу й перегинали в усіх галузях управління. Вони загубили немало чесних комуністів, які відважилися покритикувати цих сатрапів, за що були перетворені в "табірний пил". Через це необхідно переглянути справи членів партії, репресованих органами МВС і НКВС за час управління Берії та Єжова. Для цього необхідно утворити авторитетну комісію й надати їй право самостійно розглядати кожну справу й заяву членів партії та доповідати про це Президії ЦК КПРС"²².

Реабілітаційна робота щодо перегляду кримінальних справ засуджених за контрреволюційні злочини доручалася Центральній комісії, яку очолив Генеральний прокурор СРСР Р. Руденко. На виконання постанови ЦК КПРС Президія ЦК Компартії України створила комісію, до якої увійшли секретар ЦК М. Підгорний, прокурор УРСР Д. Панасюк, заступник завідуючого відділом адміністративних та торгово-фінансових органів ЦК І. Голинний. Комісії доручалося систематично відслідковувати реабілітаційні процеси та хід виконання постанови ЦК КПРС і, в міру необхідності, інформувати ЦК Компартії України про стан виконання цієї роботи²³.

В усіх областях Української РСР були сформовані комісії з перегляду кримінальних справ спеціальної підсудності осіб, що відбували покарання у виправно-трудовах таборах, колоніях та в'язницях МВС СРСР, знаходилися в засланні на поселеннях за вчинення контрреволюційних злочинів. Зокрема, реабілітаційна комісія Хмельницької області була затверджена постановою бюро обкому партії 13 травня 1954 р. в складі: Прокопенка І.М., прокурора області, який очолив її роботу та трьох членів: Кудряшова І.Н. - начальника обласного управління МВС, Руденка М.Л. - начальника обласного управління Комітету державної безпеки та Очеретька М.П. - начальника обласного управління Міністерства Юстиції²⁴. Роботу обласної комісії виконував апарат у складі 15 осіб. До його складу входили по 3 оперативних працівники обласної прокуратури та УМВС, 6 працівників з управління КДБ, 2 - обласного суду та працівник обласної прокуратури. Діяльність комісії забезпечував секретаріат у складі 5 осіб²⁵.

Перегляд справ спеціальної підсудності осіб, які відбували покарання за контрреволюційні злочини, обласна комісія розпочала в червні 1954 р. Архівні матеріали дають нам підстави стверджувати, що не завжди обласна комісія проявляла достатню рішучість та принциповість у виправленні раніше допущених у судовій практиці помилок при розгляді справ цієї категорії засуджених, її формальний підхід при розгляді справ залишав вироки в силі або обмежувався зменшенням міри покарання.

Це, в свій час, призвело до розходження між рішенням комісії та Вухвалами військових трибуналів. Суттєві розбіжності мали місце між ухвалами Військового трибуналу Прикарпатського військового округу та рішеннями комісії. Ці розходження проявилися стосовно кваліфікації злочинів і зниження заходів покарань до 242 осіб.

Розглядаючи архівно-слідчі справи за контрреволюційні злочини, обласна комісія вважала суворим покарання за вироком і виносила шаблонне рішення про зниження терміну покарання до 10 років тоді, коли з урахуванням учиненого та ряду пом'якшуючих обставин доцільно було б

.....
визначати терміни від 8 до 5 років виправно-трудових таборів, а в деяких випадках застосувати дію Указу про амністію.

Основним недоліком обласної комісії було те, що вона, як правило, погоджувалася з кваліфікацією складу злочину, який вказувався у вирокі, і лише в окремих випадках вважала за необхідне перекваліфікувати склад злочину. Оцінюючи ці обставини при перегляді певних кримінальних справ, Військовий трибунал ПрикВО, переглядаючи рішення обласної комісії, був вимушений правильно перекваліфікувати склад злочину, а це, відповідно, приводило до зменшення міри покарання²⁶.

Організаційні та інші недоліки, які мали місце на першому етапі роботи обласної комісії щодо перегляду справ спеціальної підсудності, були проаналізовані на засіданні секретаріату обкому партії та на нараді робочого апарату комісії. Проведені заходи дозволили провести ротацію та поповнити склад робочого апарату до 17 осіб, призупинити практику відриву його працівників від розгляду архівно-слідчих справ на період роботи комісії. Це позитивно позначилося на діяльність робочого апарату комісії. За період з 1 жовтня 1954 по 1 березня 1955 рр. було проведено 15 засідань, на яких розглянуто 1953 справи щодо 2556 осіб.

Комісія стала більш об'єктивно підходити до кваліфікації складу злочину, враховуючи при цьому міри покарання. Для прикладу, 27 квітня 1955 р. комісія прийняла рішення про перекваліфікацію злочину зі ст. 54-1 Кримінального Кодексу УРСР на ст. 54-12 КК УРСР. У цьому випадку зменшено міру покарання з 10 до 5 років до засудженого військовим трибуналом МДБ Романова за пособництво оунівцям. При перекваліфікації складу злочину комісія взяла до уваги ті обставини, що надання оунівцям продуктів харчування Романов здійснював під силою страху, який йому вселили оунівці²⁸.

За період роботи обласної комісії було розглянуто 3 632 справи щодо 4 985 засуджених²⁹. Вона припинила свою діяльність щодо перегляду справ за списками й скаргами засуджених та їхніх родичів у кінці квітня 1955 року.

Одразу після XX з'їзду партійно-державне керівництво активізувало реабілітаційну роботу щодо жертв сталінізму. Президія ЦК КПРС затвердила пропозицію Голови комітету державної безпеки при Раді Міністрів СРСР І. Серова та Генерального Прокурора СРСР Р. Руденка про перегляд кримінальних справ і посмертну реабілітацію 36 незаконно засуджених членів та кандидатів у члени ЦК ВКП(б), які були обрані XVII з'їздом партії. Серед них колишній секретар ЦК КП(б) України М.М. Попов, секретарі Одеського та Донецького обкомів партії Є.І. Вегера й Е.К. Прамнек³⁰.

Указом Президії Верховної Ради СРСР від 24 березня 1956 р. в УРСР було утворено 13 комісій, на які покладался розгляд справ осіб, засуджених за політичні, посадові та господарські злочини. Зокрема, Житомирській комісії в складі трьох осіб: другого секретаря Житомирського обкому партії П.Р. Мапрана (голова), заступника голови облвиконкому Ф.С. Коротченка та прокурора області Н.Я. Хмари - було доручено розглядати справи засуджених, які перебували в місцях позбавлення волі у Хмельницькій області. Комісія розпочала роботу 16 квітня 1956 р.³¹

Комісіям надавалося право на місцях, після особистого ознайомлення із засудженим, приймати остаточне рішення щодо звільнення з-під варті осіб, неправильно засуджених, і осіб, подальше утримання яких у місцях ув'язнення не викликало необхідності. Комісії були правомірні зменшувати строки позбавлення волі засудженим, звільняти їх під особисту поруку родичів. Аналогічно комісії вирішували справи неповнолітніх, які перебували в місцях ув'язнення чи трудових колоніях.

Поряд із роботою комісій Президії Верховної Ради СРСР проводився перегляд архівно-слідчих справ про державні злочини органами прокуратури УРСР. Необхідно зазначити, що переглядалися справи засуджених за політичні злочини лише тих осіб, від яких надійшли скарги чи заяви їхніх рідних або громадянських організацій. Зокрема, у 1956 р. на адресу обласної прокуратури надійшло 1140 заяв та скарг громадян про безпідставне засудження їхніх родичів у 1937-1938 рр. постановами трійок НКВС-УНКВС, Особливою нарадою НКВС СРСР та іншими органами. Майже 60 відсотків заяв надійшли в другому півріччі 1956 р. Збільшення скарг і заяв пояснюється не тільки викриттям Берії та його спільників, а й прийняттям 30 червня постанови ЦК КПРС „Про подолання культу особи і його наслідків" та рішень Уряду щодо перегляду кримінальних справ та зміцнення соціалістичної законності в державі³².

Як правило, робота, що проводилася при перевірці справ у порядку нагляду, була пов'язана з розглядом скарг, у яких нерідко зазначалися доводи, які підтверджували спростування пред'явлених звинувачень. Ось чому в багатьох випадках виникала необхідність перевіряти ці доводи, і залежно

від результатів їхньої перевірки приймалися рішення по справі. У багатьох випадках заяви та скарги не мали будь-яких конкретних обґрунтувань невинності засуджених. Такі скарги надходили в більшості випадків від малограмотних осіб або від їхніх родичів, які зовсім не знали, за що саме були засуджені притягнуті особи, і посилалися лише на свої переконання, що ґрунтувалися на оцінці попередньої діяльності засуджених до їхнього арешту.

Відмічалось чимало випадків, коли такі скарги не мали переконливих доказів проти пред'явлених засудженим звинувачень, і вони залишалися без задоволення. Незалежно від наявності доказів у скаргах, усі архівно-слідчі справи підлягали необхідним перевіркам за обставинами самих кримінальних справ.

Таким чином, з викладеного можна зробити такі висновки: реабілітація жертв політичних репресій, започаткована обласними комісіями в 1954 р., та численні заяви й скарги від репресованих та їхніх родичів розкривали трагедію злочинної тоталітарної системи щодо порушення соціалістичного законодавства при масовому психозі в пошуку ворогів народу; XX з'їзд КПРС, доповідь М.С. Хрущова „Про культ особи і його наслідки” стали очищувальними та пробуджувальними хвилями для всього суспільства. Сумління кожного громадянина в той час піддавалися болісному аналізу відчуття безправ'я, приниження та насильства. Це зобов'язувало партійно-державне керівництво активізувати реабілітаційну роботу безневинно репресованих. Вагомий внесок у справу реабілітації здійснили комісії Президії Верховної Ради СРСР, розглядаючи справи осіб, засуджених за політичні, посадові та господарські злочини; проведення реабілітаційної роботи не завершувалося діяльністю місцевих комісій. Перегляд архівно-слідчих справ проводився правоохоронними та судовими органами, але це був цілеспрямований перегляд кримінальних справ лише тих осіб, від рідних та близьких яких надходили скарги або заяви. На цьому етапі реабілітації активно підключалися творчі спілки, громадські організації, які виступали ініціаторами відновлення чесних імен жертв політичного терору; одночасно з кримінальною реабілітацією вибірково запроваджувалася громадська реабілітація стосовно державних та партійних керівників, діячів науки та культури.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Правда. – 1953. – №87. – 28 березня; 2. Реабилитация: как это было – М.: МФД, 2000. – С.16-18;
3. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України) – Ф.1 – Оп.24. – Спр.2833. – Арк.19-21; 4. Там само. – Арк.21; 5. Державний архів Хмельницької області (далі – ДАХм.О) – Ф.Р.1823. – Оп.3. – Спр.85. – Арк.74,87; 6. Там само. – Арк.57; 7. Там само. – Арк.84; 8. Там само. – Арк.92; 9. Там само. – Арк.93,130; 10. Там само. – Арк.124,129; 11. Охотин Н.Г., Петров Н.В., Рогинский А.Б. Экспертное заключение к заседанию Конституционного суда РФ 26 мая 1992 г. – М., 1992. – С.15; 12. Державний архів Російської Федерації. – Ф.94. – Оп.2 – Спр.416. – Арк.123-125; 13. ДАХм.О. – Ф.Р.1823. – Оп.3. – Спр.71. – Арк.77.136; 14. Шаповал Ю.Л. У ті трагічні роки: сталінізм на Україні. – К.: Політвидав України, 1990. – С.136; 15. ДАХм.О. – Ф.П.487. – Оп.6. – Спр.585. – Арк.12; 16. Там само. – Арк.13; 17. Там само. – Арк.16; 18. Там само. – Арк.150; 19. Там само. – Спр.585. – Арк.10; 20. Там само. – Арк.114; 21. АПРФ. – Ф.3. – Оп.57. – Спр.109. – Арк.10-15; 22. Реабилитация: как это было. – М.: МФД, 2000. – С.390; 23. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.16. – Спр.74. – Арк.93; 24. ДАХм.О. – Ф.П.487. – Оп.79. – Спр.18. – Арк. 80; 25. Там само. – Ф.Р.1823. – Оп.3. – Спр.89. – Арк.31; 26. ЦДАГО. – Ф.1. – Оп.24. – Спр.4085. – Арк.169; 27. ДАХм.О. – Ф.Р.1823. – Оп.3. – Спр.104. – Арк.46-47; 28. Там само. – Арк.22; 29. Там само. – Арк.21; 30. Російський державний архів новітньої історії. – Ф.3. – Оп.14. – Спр.4. – Арк.68. 31. ЦДАГО. – Ф.1. – Оп.24. – Спр.44306. – Арк.72; 31. ДАХм.О. – Ф.Р.1823. – Оп.3. – Спр.138. – Арк.15.

В.А.Ненійвода

СТАНОВИЩЕ УЧИТЕЛЬСЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ ПОДІЛЛЯ НА ПОЧАТКУ 1920-х рр.

Сучасна українська історіографія останнім часом значно розширила коло об'єктів вивчення. Серед активно досліджуваних опинилась інтелігенція радянської України 20-30-х рр.¹ З середини 90-х рр. ХХ ст. в Україні розпочалося більш поглиблене вивчення соціально-професійних груп інтелігенції. Передусім, найбільше уваги приділено науково-педагогічним працівникам. Так, М.М. Кузьменко, В.В. Липинський у своїх монографіях² всебічно розкрили політику держави в галузі освіти, напрямки й етапи її реформування, показали умови життєдіяльності вчителів і викладачів навчальних закладів. Місцевій, подільській, освітній інтелігенції приділили свою увагу такі дослідники, як О. Коляструк, О. Лойко, В. Нестеренко, В. Ніколіна та ін.³ Дослідники